

Berecz János

**Megújuló ideológiánk
a változó világban**

**Előadói beszéd
az MSZMP Központi Bizottságának
1987. november 11-i ülésén**

Kossuth

BERECZ JÁNOS

MEGÚJULÓ IDEOLOGIÁNK A VÁLTOZÓ VILÁGBAN

**Előadói beszéd
az MSZMP Központi Bizottságának
1987. november 11-i ülésén**

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1987

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Szikra Lapnyomda (87–1960)

Felelős vezető Csöndes Zoltán vezérigazgató

Szerkesztette Dús Ágnes

Műszaki vezető Bereczki Gábor

Műszaki szerkesztő Lövey Mihály

Terjedelme 2 (A/5) ív

ISBN 963 09 3253 9

(4501)

Az a tény, hogy a Központi Bizottság hosszú évek óta ismét önálló témaként tárgyalja az ideológiai munka helyzetét és feladatait, jelzi e munka jelentőségét. Egyszersmind kifejezi a megújítás elkerülhetetlenségét, a minőségi javulás szükségességét e területen is.

Pártunk XIII. kongresszusának határozata arra biztatott bennünket, hogy átfogóan foglalkozzunk ezzel a témával. A kongresszus után a párttestületek valamennyi megyében és Budapesten értékelték saját területükön az ideológiai helyzetet. A tudományos műhelyekben is felgyorsult az ideológiai jellegű témák tanulmányozása és erőteljesebbé váltak a kutatások a szocializmus fejlesztési stratégiáját megalapozó ideológiai kérdések elemzésére. Fontos támpontokat nyújtottak az előkészítő munkához az elmúlt évek elméleti tanácskozásai – mindenekelőtt a szegedi – és a Politikai Akadémián elhangzott előadások. Mindez azt mutatja, hogy ha a párt kezdeményező szerepet tölt be, mozgósítja és összefogja mindazt a szellemi erőt, amely ma hazánkban a szocializmus jobbitásán munkálkodik, akkor együttesen képesek lehetünk az előttünk álló elméleti-ideológiai feladatok megoldására.

Az előkészítés vitái során egyaránt találkoztunk az ideológia szerepének lebecsülésével – szűkebb körben ideológiaellenességgel –, és túlértékelő várakozással is. Elhangzott az is, hogy aki az ideológia fontosságát hangsúlyozza, az reformellenes vagy a reformfolyamat elé akar gátat emelni, akadályozza a korszerű gondolkodást. A valóságban éppen az ellenkezőjéről van szó. Arról, hogy az ideológia korszerűsítésének és korszerűsödésének

hiánya akadályozhatja a társadalmi haladáshoz szükséges gondolati megújulást.

Egyes vélemények szerint az ideológia egyszerűen a rossz értelemben vett „agit-prop.” beidegződés. Pedig nyilvánvaló, hogy nincs a világon olyan párt – bármilyen politikai színezetű, áramlatú legyen is –, amely nélkülözhetné eszméinek, elveinek a terjesztését, a propagandát, a politikai meggyőző munkát, az agitációt befolyásának erősítésére.

Pártunk tapasztalatai szerint az ideológiának aktív szerepe van a gazdasági és társadalmi építésben. Éppúgy válhat termelő és teremtető erővé, mint zavaró és fékező tényezővé. Alkotóvá akkor válik, ha olyan tettekre késztet, amelyek a kor megoldható és megoldandó feladataira irányulnak, s érdemben előre visznek a fejlődés útján. De zavart is kelthet, ha dezorientál, ha zavaros, hibás értékrendet sugall és ezzel téves döntésekre késztet. Emiatt azonban nem elvetni kell az ideológiát, hanem megújítani. Most olyan helyzetben vagyunk, amikor ideológiánk fejlesztése egész haladásunk gyorsításának is fontos feltétele.

Túlzott várakozást fejeztek ki viszont azok az igények, amelyek ez alkalommal minden kérdéssel kapcsolatban végleges választ sürgetnek. Legfőbb vágyuk, hogy rajzoljuk fel egy átfogó, részletesen kidolgozott – az eddigi „pragmatizmus” helyett a klasszikusokhoz hűen visszatérő – „szocializmusképet”. Ezzel – úgy gondolják – rövid idő alatt és közvetlenül is hozzájárulhatnánk a társadalmi feszültségek feloldásához.

Ezekkel az illuzórikus várakozásokkal szemben az a véleményünk, hogy képesek vagyunk ugyan lényeges válaszok megfogalmazására, de nem adhatunk s nem is adunk „kőbe véselt” tantételekkel lezárt feleletet. Hiszen a valóság állandóan változik, és vele együtt ismereteink, álláspontunk is gazdagodik. Hűségünk a marxizmus-leninizmushoz éppen a szüntelen megújulás készségében és képességében rejlik.

Az ideológiai kérdésekkel foglalkozó központi bizottsági ülés lehetőséget teremt arra, hogy elősegítsük a társadalmi folyamatok irányainak, tartalmának ideológiai-politikai értelmezését. Felmérjük és értékeljük a politika és a tömegek mozgásának viszonyát, s ennek nyomán azt a helyes és szükséges irányba befolyásoljuk; igényeljük és előmozdítjuk a társadalomtudományok eredményesebb munkáját; erősítsük a magyar nemzet szocialista identitástudatát, s mindenekelőtt a párt eszmei egységét.

Az ideológiai kérdések napirendre tűzésével a párt hozzájárul a szocialista építés által eddig létrehozott értékek megőrzéséhez és gazdagításához.

Ideológiánknak a tapasztalatainkat tükröző folytonosságra kell épülnie. Rendszerezettnek és mindenképpen a valóság által igazoltnak kell lennie. Ugyanakkor nyitottnak kell maradnia azért, hogy serkentsen az újabban felvetődő kérdések megválaszolására, s hogy a korszerű gondolkodás, az alkotó képzelőerő bátorítója legyen. Biztasson tudományos és politikai vitára, a gyakorlat próbájának alávetett, azt segítő elméleti munkára. Szükségesnek tartjuk, hogy az ideológia szerves kapcsolatot teremtsen múltunk, jelenünk és jövőnk között.

Fontos azonban tudnunk, hogy ha egy társadalom szellemi életében ideológiai-tudati zavarok lépnek fel, ezek forrását a társadalom életfolyamatának ellentmondásaiban kell keresni. Eből következik, hogy az azokat felszámolni hivatott politikai döntéseket, cselekedeteket semmiféle, mégoly lendületes ideológiai offenzíva sem pótolhatja. Politikai voluntarizmus lenne, ha az eltérő, ellentmondásos tudati jelenségeket valamiféle erőszakos adminisztratív nyomással kívánnánk egységesíteni, s ezáltal formális ideológiai egységre törekednénk.

Természetes, hogy a Központi Bizottság egyetlen ülése, egyetlen állásfoglalás nem oldhatja meg egy csapásra az ideológiai élet valamennyi problémáját. Ezt ígérni vagy ilyen látszatot kelteni felelőtlenység lenne. A szocialista fejlődés közvetlen és távlati céljairól, a fejlődés szocialista menetéről és esélyeiről ma az egész társadalomban élénk vita folyik. A tisztázó viták vállalásához, a szocialista ideológia hegemon szerepének erősítéséhez szükség van arra, hogy a párt egy sor fontos kérdésben kialakítsa saját eszmei alapállását, határozottabb arculatát. A kívánatos

minőségi fordulat csak egy hosszabb folyamat, céltudatos, szívós és módszeres munka eredménye lehet. Ám ennek fő irányait kijelölheti, s az alkotó ideológiai munka legfontosabb politikai felteteleit kialakíthatja a Központi Bizottság.

A szocializmus fejlődésében korszakváltáshoz érkeztünk. Az elmúlt két-három évtizedben megváltozott körülöttünk a világ, s a szocializmus helyzete a világban. A harminc, tíz vagy akár öt évvel ezelőtti állapotához képest is jelentősen változott hazánk.

Erőtéljes ideológiai-politikai kihívások érnek bennünket. Ezek között első helyre kíváncsoznak a szocializmus nemzetközi környezetének hatásai. Bebizonyosodott, hogy a kapitalizmus megújulóképesége – mindenekelőtt a termelési eszközök fejlesztésében, a szervezeti formák megújításában és főképpen az integráció megvalósításában – lényegesen erősebb, mint feltételeztük. A világ globalizálódik, s ebben meghatározó módon érvényesül a tőke nemzetköziesedése.

A szocializmus néhány évtized alatt világtörténelmi jelentőségű vívmányokat ért el azzal, hogy elmaradott országok, sőt régiók társadalmát modernizálta, népeik élet- és munkakörülményeit, kulturális és művelődési feltételeit gyökeresen megjavította. Fejlődő gazdasági bázisán képes volt politikai és katonai ellensúlyt állítani az imperializmussal szemben, s biztosítani ezzel a világbékét. Mindez azonban nem volt egyszerű folyamat, hanem olyan ellentmondó változások sora, ami számos fejlődési rendellenességgel, súlyos megrázkódtatásokkal is együtt járt.

E helyzet figyelemre méltó ellentmondása, hogy a meghatározó tőkés csoportok konzervatív ideológiákban keresik helyzetük megerősítésének támaszát és magyarázatát. A szocialista országokban mutatkozó stagnálás meghaladására, a szocializmus újabb történelmi előretörésére mi a reformokban, az ideológiai megújulásban találjuk meg a biztató jeleket, eredményeket.

A szocialista és a kapitalista erők nemzetközi osztályszembenállása mellett a világról való gondolkodásunkban első helyre került az emberiség fennmaradásához kötődő egyetemes érdek. A világfejlődés új jelenségeinek átfogó elemzésével, a mai tendenciáknak és ellentmondásoknak egységben való értelmezésé-

vel a két világrendszer egymásmellettségének jelentőségében is új felismerésekre jutottunk. Valljuk, hogy a nukleáris háború veszélyének viszonyai között az emberiség közös érdeke az önpusztító fegyverkezés megállítása, s vele a háborús veszély csökkentése. Veszélyt jelent, hogy a világ számos régiójában a gazdasági fejlődés megrekedt, a rendkívüli elmaradottság s annak társadalmi következményei súlyos konfliktusforrásokká váltak. Közös érdek a természettel való felelős, ésszerű együttélés biztosítása is.

Mindezeknek nemcsak nemzetközi politikai, jogi és gazdasági követelményei, hanem ideológiai összefüggései is vannak. Keresni kell a közös érdekek érvényesítéséhez elengedhetetlen kompromisszumokat. Politikai és ideológiai magatartásunkban a korábbinál nyitottabbnak kell lennünk a környezet, az élet- és létfeltételek, a közösségi viszonyok jobbá tételére törekvő eszmei áramlatok, szándékok iránt, törekednünk kell az ilyen irányzatokkal való szorosabb együttműködésre.

Nem kisebb kihívást jelentenek hazai problémáink. A szocializmus építésének eddigi évtizedeiben korszakos változások sorát éltük meg. Jelentősek társadalmi vívmányaink. Társadalomátalakító eredményeink mindenekelőtt a dolgozó nép alkotó munkájának köszönhetőek, amelyet a marxista-leninista eszmerendszeren alapuló politika irányított.

Széleskörűen elterjedtek a szocializmus alapeszméi a magyar nép tudatában. A társadalom tagjainak túlnyomó többsége ebben a gondolkörben fejezi ki véleményét, erre hivatkozik, amikor a fejlődés módját kutatja. Ám a társadalomban fellelhető az ideológiai elbizonytalanodás is. Növekedett az új ideológiai válszok iránti szükséglet. Ez mindenekelőtt a korábban kialakult szocializmusfelfogás érvényességével kapcsolatban jelenik meg. Az a szocializmusfelfogás, amelyet széles körben propagáltunk, ma már számos elemében ellentmondásba került a valósággal. Ennek több lényeges oka van. Egy részük a szocializmus globális perspektíváinak változásával, más részük a gazdasági fejlődés megtorpanásával, esetenként kifejezetten válságjelenségeivel függ össze, amelyek megingatják számos, korábban a szocializmus axiómáiként képzelt ideológiai tétel hitelét.

Mindmáig nehezítik a társadalmi és gazdasági kibontakozást a szocializmus építése kezdeti időszakában keletkezett, a több vo-

natkozásban továbbélő ideológiai torzulások, a marxizmus-leninizmusra indokolatlanul hivatkozó vulgáris értelmezések. A korábbi gyakorlat ellentmondásai és a mai gazdasági-társadalmi helyzetünk új vonásai láthatóbbá tették az ideológiai tevékenység hiányosságait.

Csak részben végeztük el a szocialista fejlődés hazai tapasztalatainak marxista-leninista feldolgozását és általánosítását. A tudományosan kidolgozott elméleti válaszok hiánya is nehezíti az új jelenségek megértését, egy mélyebb és reálisabb társadalomszemlélet széles körű érvényre juttatását, s hátráltatja a teendők meghatározását és a cselekvést.

Történelmi utunk és hazánk nemzetközi tekintélyének erősödése növelte nemzeti önbecsülésünket, de nem sikerült korszerű és egyértelmű nemzetfelfogást kialakítanunk. Állampolgáraink tudatában történelmi múltunk többszöri átértelmezése a napi politika valóságos vagy vélt érdekeitől indítva, ismerethiányokat, torzulásokat, zavarokat okozott. Ennek hatása ma is érződik a nemzeti azonosságtudatban, a hazafiságban, a szocialista társadalmi rendszer legitimációjában. Ez egyszerre oka és következménye annak, hogy – a történelemtudomány jelentős eredményei ellenére – lassú a nemzettudat mai jelenségeinek ideológiai értelmezése. Ideológiai munkánk többnyire erőtlén a nemzetfelfogás egyoldalúságaival, a nacionalizmussal vagy a nemzeti célokat alábecsülő kozmopolita irányzatokkal szemben.

Ezek az eszmei problémák is hiányérzetet keltenek, sőt hozzájárulnak a társadalmi légkör feszültségeihez. Mindez megjelenik a művészeti élet területén egyes alkotók ideológiai elbizonytalanodásában, iránytévesztésében, a társadalomtudományok néhány befolyásos személyiségének az ideológiától való elfordulásában, az értékzavarokat szélsőségesen taglaló egyes publicisztikai megnyilvánulásokban. Kifejeződik ez a propagandisták által gyakran említett jelenségben, hogy az érvényes, az idejétmúlt és az új nézetek össze nem illő elemei egyszerre vannak jelen, s rontják propagandánk hatását. Mindez megjelenik a világnézeti-ideológiai oktatás és nevelés közismert gyengeségeiben. E területen sem elégedhetünk meg a helyzetelemzéssel. Nem lehet bele-törődnünk az átmenettel mindig is szükségszerűen együttjáró elbizonytalanodásba.

Az ideológiai helyzet elemzésén, a párt ideológiai tevékenységének kritikus és alkotó szellemű értelmezésén túlmenően meg kell fogalmaznunk az ideológiai tevékenység megváltozott feltételeiből adódó célokat, feladatokat mind a kutatás, mind az oktatás és a propaganda számára. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy szinte változatlan formában ismétlődnek meg pártdokumentumainkban az ideológiai munka javítására és fejlesztésére vonatkozó felhívások, általános irányelvek, mégsem tudott ideológiánk lépést tartani a politikai szükségletekkel, s társadalmunk tudati állapotában hosszabb ideje ugyanazok a gondok ismétlődnek.

Szocializmusfelfogásunkat meg kell tisztítani a vulgarizáló leegyszerűsítések, spekulatív modellek, dogmák és apologetikus kitételek ráarakódott rétegeitől. Ilyen – korábban lényeginek tartott – leegyszerűsítés például a töretlen, harmonikus fejlődés, a folyamatos gazdasági növekedés és az állandóan javuló életszínvonal, amely utóbbit a stabil vagy még inkább a csökkenő árak fémjeleznek. Ma már túlhaladtuk azt a felfogást is, hogy a szocializmus lényegéhez tartozó tudatosság a tervutasításos gazdaságirányításban mint a mindenkori szocializmus gazdaságirányítási rendszerében jut kifejezésre. Tudjuk, illúzió volt feltételezni az államról, hogy mindenkiről egyenlően tud gondoskodni, s hogy ebben az „egyenlősdiben” jelenik meg a társadalmi egyenlőség. A helyes értelmezés érdekében vissza kell nyúlni a marxizmus-leninizmus alapgondolataihoz, megerősítve a kritikai önelemzést. Az ideológiai tevékenységet a szocializmus valós útjának, jelenének megismerésére kell összpontosítani.

Elméleti és a tömegeket befolyásoló tevékenységünkben jobban előtérbe kell állítani a szocializmus lényegi vonásainak szervesebb és tartalmasabb bemutatását. Elfogadhatatlan, hogy a kibontakozás leghatékonyabb útjának keresésekor, a történelmi szakaszváltás idején az elméletben és az ideológiában elhalványuljanak társadalmunk mozgásának irányai, távlatos céljai. Tudatosítanunk kell azt, hogy a szocializmus hosszú távú céljait csakis a mindenkori jelen meghaladásával, tehát konkrét állapotai szakadatlan változásaival érhetjük el. *Arra törekszünk, hogy félreérthetetlenné váljanak szocializmusfelfogásunk olyan tartós és változatlanul érvényes alapelemei, mint az, hogy a szo-*

cializmus történelmi fordulat a kizsákmányolástól mentes viszonyok irányában, a jogi egyenlőségtől a valóságos egyenlőség felé. A szocialista társadalmi rendszer megteremti a feltételeket ahhoz, hogy az élő, emberi alkotó tevékenység fokozatosan felszabadulhasson az elidegenedett és kisajátított munka évezredes megkötöttsége alól, hogy az emberi személyiség kibontakozhasson, hogy a szocialista demokrácia fejlődése a beleszóláson, a részvételen, az önkormányzaton keresztül a társadalmi öngazgatás felé haladjon.

A szocializmusnak hosszú időre van szüksége ahhoz, hogy kiépítse önmagát, kifejlessze megkülönböztető sajátosságait. Emellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az új társadalmi rend a tőkés jellegű világgazdaság erőterében bontakozik ki, ahol a szocialista országok nemzeti munkája nem védett a nemzetközi tőke kizsákmányolásától, a világgazdaság konjunkturális hatásaitól. Végül nem független a világpolitikai hatásoktól, a nemzetközi feszültségektől sem, ezekre is megfelelőképpen reagálnia kell. Konkrét folyamatainak fejlődése nem csupán önnön törvényeitől, hanem rajta kívüli tényezőktől is függ. Problémáiért és nehézségeiért, fogyatékoságaiért és tökéletlenségeiért, ezek megoldásának és leküzdésének időbeni elhúzódásáért nem kizárólag e társadalmak felelősek. E problémák megoldása nem egyszerűen szándék vagy akarat kérdése.

Miután a szocialista társadalom létrehozása egy egész történelmi korszakot átölelő folyamat, annak feladatai és végrehajtásuk módja nem lehet örökérvényű és változatlan. Ellenkezőleg, a szocializmusnak mindenkor meg kell tudni haladnia tegnapi önmagát. Fejlődésében a folyamatosság és a megújulás szervesen összetartozik. A szocializmus evolúciójához tehát nem elegendő az ötvenes évek szemléleti és cselekvési módjainak pusztá tagadása, elvont erkölcsi alapokon nyugvó doktriner elutasítása. Nem is csupán szűken vett „modernizációs” folyamatként kell felfogni, hanem olyan változások és változtatások sorozataként, amelyet a szocialista országok saját értékeik és céljaik megőrzésével egy rendszeres önkorrekciós reformfolyamatban valósítanak meg.

Valljuk, hogy a szocializmus ügye, a nemzet felemelkedése és a reform elválaszthatatlanul összeforrnak.

Az MSZMP három évtizede törekszik a társadalom reformok útján történő megújítására. 1956 után a szocialista társadalom politikai intézményeinek újbóli kiépítését és megerősítését, a ki-egyensúlyozott társadalmi-politikai feltételek megteremtését követően politikai törekvéseink középpontjába a gazdasági reform került. Megújult pártunk tudomány-, művészet- és kultúrpolitikája. Új alapokra helyeztük az állam és az egyház viszonyát. Az ennek nyomán kibontakozott fejlődés mélyreható gazdasági és társadalmi változásokat hozott, a tudományok, a művészetek, a kultúra és a közművelődés fellendülését eredményezte.

Harmincéves fejlődés tanúsítja, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt az elsők között karolta fel a reformgondolkodást, s úttörő tevékenységet végzett a reformok – mindenekelőtt a gazdasági reform – megvalósítása terén.

A magyar gazdaság 1966-ban elhatározott reformja számos tapasztalatot halmozott fel, ami elméleti alapja lehet jelenlegi és jövőbeni reformtörekvéseinknek. Tapasztalataink rávezettek bennünket arra, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok összefüggéseinek új oldalait tárjuk fel. Jelentős ismereteink vannak a tudatos társadalomirányítás és a gazdaság spontán fejlődési törvényszerűségeinek összekapcsolhatóságáról, arról, hogy e téren mely megoldások lehetnek eredményesek és melyek nem.

Az 1968. január 1-jével bevezetett reformok tapasztalatai jelentősen hozzájárulhatnak ahhoz, hogy szocializmusfelfogásunkba olyan társadalom- és gazdaságelmélet épüljön be, amely következetesen számol a szocialista tervgazdálkodáson nyugvó, azt elősegítő árutermelő gazdaság szükségességével.

A reform nem öncél, hanem a szocializmus önmegújulásának eszköze. Ezért különbséget kell tennünk a „reformdivatok” és a szocializmus megújítására irányuló, megalapozott reformjavaslatok, alternatívák között. Reformretorikával, még ha az rendkívül radikálisnak tetsző változtatásokat sürget is, nem sokra megyünk. Csakis a társadalom tagjai által is elfogadott reformok lehetnek eredményesek, azok amelyek reális helyzetelemzésen nyugvó politikai folyamatokban érlelődnek meg. A reformnak tettek sorozatává kell válnia, ami társadalmunk szocialista fejlőd-

déséhez szükséges szellemi és anyagi értékek létrehozásához járul hozzá.

A szocializmus fejlődésének különböző időszakaiban, az eltérő nemzetközi és hazai feltételek között másként vetődik fel a reformok szükségessége és lehetősége. Alapvető azonban annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a reformfolyamat sikeres továbbvitelében tudunk-e támaszkodni társadalomelméletünkre. Miképpen épül be a reformgondolkodás politikai ideológiánkba? Nem mondhatunk le a társadalom fejlődésének lehetséges irányait, a döntési alternatívákat és azok következményeit feltáró elméleti munkáról. Lenin szavaival „nincs gyakorlatibb egy jó elméletnél”. Az elmélet és az ideológia által megfelelően alá nem támasztott reform eleve kudarcra van ítélve. Az adottságokkal, a célok konkrét megvalósíthatóságával nem számoló, azt figyelmen kívül hagyó elmélet és ideológia elszakad a valóságos problémákat megoldani kívánó reformtörekvésektől.

Most határozottan, gyors ütemben végrehajtandó reformokat tartunk szükségesnek. Sokakban felvetődik a kérdés, miért hangsúlyozzuk az újabb nekilendülés szükségességét. Mi indokolja reformfolyamataink felgyorsítását és kiterjesztését a társadalmi élet legkülönbözőbb területeire?

Az MSZMP KB 1987. július 2-án hozott állásfoglalása a gazdasági-társadalmi kibontakozás programjáról és a kormánynak az Országgyűlés szeptemberi ülészakán elfogadott munkaprogramja középpontjában az a felismerés áll, hogy jelenleg csak úgy tudunk előrelépni, ha a gazdasági és társadalmi folyamatok egységéből és kölcsönhatásából kiindulva – s e felismerést követően –, határozottan cselekedve, *minden területre kiterjedő*, az egyes lépésekben egymáshoz kapcsolódó reformpolitikát folytatunk. Olyan reformpolitikát, amely a stabilitás és a változás egységén belül, a mai helyzetnek megfelelően a változás szükségességére teszi a hangsúlyt. Szükséges, hogy a reformintézkedések egymással összhangban álljanak és szorosan illeszkedjenek a társadalmi élet egyes szféráinak fejlődési sajátosságaihoz is.

Az átfogó és következetes reform a túlélte tagadása és a szükséges új válaszok programszerű összefoglalása. Reformjaink kiterjednek társadalmi gyakorlatunk tartalmi megújulására, a feltételrendszer, az intézmények szükségszerű átalakítására. Ezért

szükség van a politikai irányítás fejlesztésére is. Ennek keretében arra, hogy az új követelményeknek megfelelően alakítsuk a párt munkáját, változtassuk meg munkastílusát, újítsuk meg a módszereit.

A stabilitásra való hivatkozással nem szabad elodázní a megérett és szükséges reformokat. Tapasztalataink azt tanúsítják, hogy felemás módon, erőtlenuł cselekedve, avagy egyenesen visszalépve, válsághelyzetet idézhetünk elő. Ezért a szocializmusról a nemzet iránti történelmi felelősséggel gondolkodó, eltökélt és cselekvő reformpolitikára van szükség.

Tudatosítanunk kell, hogy nem létezik ellentmondásmentes és csak pozitívumokkal bíró ideális rendszer, egy ilyen eszményi társadalom, romantikus illúzió. Tudjuk, hogy a reformmegújulás áldozatokkal és áldozatvállalással, nem kívánatos mellékhatásokkal is együtt fog járni. Erre fel kell készülni. A fejlődés folyamata – mint ismeretes – nem az embertől független automatizmusok révén megy végbe. A reform végrehajtásakor sem zárhatjuk ki a hibák és a tévedések lehetőségét. Ugyanakkor különbséget kell tenni objektív ellentmondások és politikai tévedések, hibák között. Nem akarjuk az objektív körülményekre mutogatva már jó előre elhárítani magunktól az esetleges tévedésekért viselendő felelősséget. Nem vállalhatjuk azonban bűnként azt, amit nem a szocializmus, hanem a társadalom adott fejlettségi szintje vagy a világban akarattunktól és befolyásunktól függetlenül végbemenő folyamatok idéznek elő.

Fejlődésünk mai szakaszában a döntő láncszem a gazdaságban következetesen végigvitt reform. A kibontakozást szolgáló programjaink megvalósítását nehezíti, hogy adósak vagyunk a szocialista gazdaság felépítésére és működésére vonatkozó, a valóság által nem igazolt nézeteinknek a társadalom nyilvánossága előtti ártértékelésével. Ideológiai tevékenységünk tartalmába nem épültek be eléggé a társadalomtudományok eredményeire és a gyakorlati gazdaságpolitikai tapasztalatokra alapozó új felismerések.

Tudatában vagyunk annak, hogy a szocialista árutermelő gazdaság felépítésének és működésének minden kérdésére még

nincsenek tudományos igényű válaszaink. A jövőbeni fejlődés még számos olyan új vonást mutathat fel, amire ma nem tudunk felkészülni. Ilyen körülmények között sem mondhatunk le azonban arról, hogy összefoglaljuk, szintetizáljuk az eddig felhalmozódott tudományos és gyakorlati tapasztalatokat. Ösztönöznünk kell a tudomány szakembereit az összegzés elkészítésére, s kedvező politikai légkört kell teremteni a megszülető, sőt részben már rendelkezésre álló felismerések politikai-ideológiai feldolgozására.

Ma gyakran hangzik el az igény: adjunk ideológiai magyarázatot minden konkrét intézkedésre. A szocialista építés kezdeti időszakában kétségtelenül erős törekvés volt arra, hogy a gazdaságirányítás és a konkrét gazdaságfejlesztés úgyszólván minden lépését elméletileg-ideológiailag támasszuk alá. A gazdasági reform bevezetését követő időszakban is volt hajlandóság meghatározott – kizárólag politikai szempontból indokolható – megoldások „ideologizálására”. Korábbi elméleti és ideológiai-politikai beidegződéseink is hozzájárultak az olyan szemlélet gyökeredzéséhez, amely minden konkrét gazdaságirányítási-gazdaságsszervezési megoldást a szocializmus úgynevezett lényegi viszonyai-ból kívánt levezetni.

Az elmúlt 40 év tapasztalatai arra figyelmeztetnek, hogy óvatossan bánjunk a konkrét gazdaságpolitikai lépések és az ideológiai alapelvek közvetlen összekapcsolásával. A gazdaságsszervezés, gazdaságfejlődés konkrét kérdéseinek és feladatainak ideológiai feldolgozásában az eddiginél világosabban el kell határolnunk a szocialista gazdaság felépítésének és működésének törvényszerűségeihez tartozó, ideológiailag elsőrangú kérdéseket azoktól, amelyek egy adott gazdasági helyzetben válnak szükségessé, s amelyeket kizárólag konkrét gyakorlati-gazdasági szükségletekkel lehet megindokolni. Tudatában vagyunk annak, hogy lehetnek olyan nagy jelentőségű gazdaságpolitikai lépéseink, amelyek egyáltalán nem igénylik az azonnali ideológiai értelmezést. Az ideológiai munka tartalmát nem szabad olyan elemekkel „bővíteni”, amelyek kiérleletlen kísérleteinket, szükség szülte vagy tétova lépéseinket a szocializmus korszerű elméletének eszmei rangjára emelnék. Számolnunk kell azonban azzal is, hogy a kibontakozás konkrét feltételei, a gazdaság konszoli-

dálásának kényszerei, elodázhatatlan és elsődleges osztályadalmi érdekei olyan gazdasági lépéseket tesznek indokolttá, amelyek ellentmondásba kerülhetnek eszményeink egyes sarkalatos pontjaival, de az adott körülmények között mégis a szocializmus gazdálkodását erősítik meg.

Azzal, hogy az ideológiai tevékenységben lemondunk minden pragmatikus lépésnek az elméleti koncepció összegzéséből kiinduló megmagyarázásáról, a politika nem helyezkedik az elv nélküli praktikizmus talajára. Ellenkezőleg, biztosítja, hogy az ideológiai munka az igazi helyén maradjon, és valóságos funkcióit töltsse be. Adja a szocialista gazdasági berendezkedés alapvető minőségi jellemzőinek, így a termelési viszonyoknak, ezen belül a tulajdonviszonyok fejlődésének elvi-tudományos értékelését. A gazdaság működési folyamatainak, ellentmondásainak és konfliktusainak megismerésére és magyarázatára, a racionális gazdálkodói magatartás értékeire, a szocialista gazdálkodás alapját képező társadalmi célok természetére összpontosítsa elemzéseit.

A gazdaságra vonatkozó ideológiai felfogásunk mindenekelőtt abból indul ki, hogy a szocialista gazdaság tervgazdaság. Ugyanakkor vegyesgazdaság, különféle tulajdonformákra épül, ahol a társadalmi tulajdon dominanciája érvényesül. Ez a tervgazdaság felhasználja az árutermelés törvényszerűségeit, a piaci viszonyokat. A tervszerűség a társadalmi s ezen belül a gazdasági fejlődés társadalmi céljainak megfogalmazásában és a gazdasági törvényszerűségek tudatos alkalmazásában jelenik meg. Az árutermelés és a tervgazdálkodás objektív törvényszerűségei a gazdasági szféra viszonylagos autonómiáját követelik meg. A gazdasági fejlődés torzulásához, társadalmi feszültségekhez és feloldhatatlan ellentmondásokhoz vezet az, ha a gazdaságra teljesíthetetlen politikai-társadalmi célokat erőszakolnak rá, vagy akár az árutermelés és árucseré működési sajátosságait, akár a társadalmi tervezés céljait és eszközrendszerét figyelmen kívül hagyják. A hatékony szocialista gazdaságnak rugalmasan változó gazdasági mechanizmussal kell rendelkeznie, amelynek alapelveivel, értékeivel az ideológiai területen dolgozóknak visszatérően foglalkozniuk kell. A mechanizmus konkrét gyakorlati kérdéseinek tisztázása azonban olyan szakmai prob-

lémakör, amelyben a gyakorlati tapasztalatokat általánosító konkrét gazdaságelméleti, vezetési és szervezéstudományi, számítástechnikai, gazdaságstatisztikai stb. közelítéseké az elsőbbség.

A politika elsőbbsége a gazdaságban alapvetően a társadalmi célok kijelölésében, a társadalmi következmények előrelátásában és a politikai vezetés irányító-összehangoló szerepében nyilvánul meg. Ez akkor hatékony, ha számba veszi a gazdaság autonóm működési törvényszerűségeit, amelyek objektíven meghatározzák a politikai cselekvés irányait és határait.

Ideológiai tevékenységünk során előbbre kell lépünk a szocialista tulajdonviszonyok fejlődésének értelmezésében is. A termelőerők fejlődése a termelés és a szolgáltatások különböző területein nem azonos, és ez kihat a termelési viszonyokra. Ezért a szocialista építés menetében nem lehetnek változatlanok a tulajdonviszonyok sem. A szocialista tulajdoni rendszer fejlődése során – a társadalmi tulajdon dominanciájának a megőrzése mellett – a tulajdonformák szükségszerű differenciáltságával, sokszínűségével kell számolnunk. A tulajdoni rendszer változása napjainkban sem zárul le. Ezért elméletileg is fel kell készülnünk a termelőerők fejlődésével megjelenő újabb formáknak és azok különféle kombinációinak ideológiai értékelésére és gyakorlati befogadására.

A szocialista társadalom nem egyetlen intézményen – az állam kormányzati szervezetén – keresztül gyakorolja ösztulajdonosi funkcióit. Évtizedek óta tanúi vagyunk annak, hogy eddig a társadalmi tulajdon leghatékonyabb formájának a szövetkezeti bizonyult. Ez a forma lehetővé teszi a tulajdonosi rendelkezés érvényesülését, a tulajdonosok részvételét a döntésekben, a közös tulajdon hatékonyságát, az egyéni kezdeményezés, az egyén és a család önálló munkájának integrálását. Napjainkra jellemzővé vált tendencia a termelő szervezetek tulajdonosi szerepének erősödése, valamint a munkahelyi kollektívában dolgozó egyének és közösségek részvétele a munkahelyi vezetésben. Kibontakozóban van a lakóhelyhez kötődő tulajdonforma: a lakóközösségek, a falvak, a városok köztulajdonosi szerepe. Mindezek előrehaladást jelentenek a tulajdon társadalmi ellenőrzöttségének, a termelői önkormányzás fejlesztésének útján.

A tulajdonformák, a szocialista gazdaság szerkezete, a vállalati, üzemi méretek a fejlődés során változnak. Ezért fel kell lép-nünk azokkal a nézetekkel szemben, amelyek egyes ágazatok (például a bányászat, nehézipar stb.) súlyának csökkenését szocialista értékeink feladásának vélik; a gazdaság szocialista jellegét látják veszélyeztetve, ha a nagyüzemek mérete csökken, vagy elveszítik monopolhelyzetüket. Természetesen el kell utasítani a kisüzemek idealizálását, a nagyüzemek demagóg lejáratását is.

A társadalomban ma érzékelhető vagyoni különbségek léteznek. A lakosság egy részénél számottevő vagyon halmozódott fel. Alapvető érdekünk az, hogy ez ne potenciális spekulációs tartalék vagy holt kincs legyen, hanem – legalábbis a személyi tulajdont képező vagyon egy része – termelési, szolgáltatási célú hasznosításra kerüljön. Lehetővé kell tenni a megtakarítások társadalmi hasznosítását a termelés bővítésében, s ezzel is tovább ösztönözni a lakossági takarékoskosságot, a pazarló fogyasztás mérséklését.

A magántevékenység, a saját munkán alapuló magántulajdon is életképes és fontos funkciókat tölt be mint a gazdaság hatékonyságát növelő forma a szocialista fejlődés hosszú időszakában. Felvetődik a kérdés: mire terjedhet ki a magántulajdon; válhat-e tőkévé, vagyis mások munkájának kisajátítására alkalmas és a saját munkát feleslegessé tevő felhalmozott értékke? A válaszuk igazán még csak formálódik, hiszen a szolgáltatás szűkösségét társadalmi méretekben nem számoltuk fel. Azt azonban máris mondhatjuk, hogy a magánvállalatnál van magánkisajátítás és bővített újratermelés, de ha az ellenőrzött, és a szocialista gazdaság érdekei szerint működik, nem „szocialista-ellenes”.

A saját munkából származó megtakarítások társadalmi hasznosítására szükség van. Az embereknek joguk van lemondani a jövedelmük egyéni elfogyasztásáról, és joguk van az így megtakarított és társadalmi hasznosításra került jövedelemrészük nyomán keletkező többletjövedelemből részesedni. Ugyanakkor arra is vigyázni kell, hogy a tőkéből származó jövedelem ne válhasson a saját munkát feleslegessé tevő és főként a jövő generációjának társadalmi státusát meghatározó esélyegyenlőtlenséget előidéző

méretűvé. Szükségképpen ellentmondás van az osztálytársadalmi érdekeken belül, s ezért (megfelelő adópolitika és örökösödési törvények révén) is keresnünk kell a folyamat kezelhetőségét.

Fontos feladat a különböző tulajdonformák együttes működéséhez szükséges társadalmi légkör kialakításának ideológiai felteleteit biztosítani s tudományos választ adni a tulajdonformák fejlődési alternatíváira, társadalmi összefüggéseire.

Fejlődésünk egyik hatékony hajtóereje a jövedelmek differenciálása. Ezt tudatosan vállaljuk. Politikánk alapelve: a jövedelem alapja a tényleges teljesítmény, illetve az értékalkotó teljesítményhez való hozzájárulás mértéke lehet. Törekszünk annak széles körű elismertetésére, hogy társadalmi-gazdasági haladásunk szempontjából a kiemelkedő szellemi és fizikai teljesítményeknek, az általános és a szakmai műveltségnek, a munkakultúrának, a munkaerkölcsnek alapvető fontossága van. A teljesítményelv következetesebb érvényesítése egyenlőtlenségek és társadalmi feszültségek forrásává is válhat. Az emberek egyéni boldogulása biztonságosan és hosszú távon azonban csakis a társadalom gyarapodásával együtt reális, azzal együtt valósulhat meg. Ezzel nem ellentétes az egyén anyagi érdekeltsége, az a tisztességes eszközökkel megvalósított törekvése, hogy értékteremtő teljesítményének arányában, a közösséget gazdagítva, képességei szerint részesüljön a javakból.

A szocialista társadalmi eszmények jegyében szorgalmazzuk ugyanakkor a teljesítményektől független társadalmi egyenlőtlenségek, hátrányos helyzetek szabályozott keretek között tartását és fokozatos csökkentését. Ezek leépítéséhez megfelelő társadalompolitikai, szociálpolitikai reformokra van szükség. Elfo-gadtatásukhoz és az ebből következő áldozatok vállalásához a társadalmi igazságosság elvének elismertetésére, a közösségi érzés és a társadalmi szolidaritás fejlesztésére van szükség.

Az elmúlt évtizedekben mélyrehatóan átalakult társadalmunk szerkezete. Megszűntek az antagonisztikus osztályellentétek. A szövetséges osztályok és rétegek legfőbb érdekei egyaránt érvényesíthetők. Az osztályok közeledésének fő tendenciája mellett a társadalmi struktúrában – újabb rétegek, csoportok megjelené-

sével további – differenciálódás is végbemegy. A rétegviszonyok alakulásában ma meghatározó szerepet játszik a végzett munka jellege, a munkamegosztásban elfoglalt hely, a szaktudás, a műveltség mértéke, a jövedelem és a vagyoni helyzet, a település- és lakásviszonyok. Mindezek hatnak a társadalmi tudatra is. A többszörösen hátrányos, illetve a különösen előnyös helyzetű vagyonos csoportok újratermelődésének nyomán, az életmód terén mutakozó kirívó egyenlőtlenségek megítélésében rendkívüli szélsőségek figyelhetők meg. Számos ideológiai kérdést vetnek fel a társadalmi beilleszkedés zavarai is.

A társadalmi egyenlőtlenségek alakulásában napjainkban előtérbe kerültek – egyebek között – a különböző generációk sajátos problémái is. Elsősorban a pályakezdés és az előrelépés, a vezetés és a teljesítmény életkortól és szolgálati évektől függő megítélése vált ki feszültségeket. Társadalmunk – generációs összetételénél fogva – eltérő történelmi tapasztalatokat hordoz, s ez kihat a szocializmushoz való kötődésre, az egyes nemzedékek tudatára. A különböző nemzedékek közötti viszonyok megítélésében igen nagy eltérések figyelhetők meg. Gondjainkat szaporítja, hogy az egymást követő nemzedékek között elégtelen, kialakulatlan az alkotó jellegű eszmecsere, a megértés.

A társadalmi értéktermelésben a közvetlen fizikai munka és a szellemi munka egymáshoz mért szerepe és jelentősége az elmúlt fél évszázad során, főként a tudományos-műszaki haladás következményeként, nagymértékben megváltozott. A javak megtermeléséhez társadalmilag szükséges munkában a szellemi munka meghatározó jelentőségűvé vált. Módosult a fizikai munka természete is, elvégzése növekvő műveltséget, képzettséget, szaktudást kíván. Mindez azt jelenti, hogy a szellemi munka és a végzéséhez szükséges műveltség, szaktudás fontossága objektíve felértékelődött.

Értelmiségpolitikai gyakorlatunk ellentmondása, hogy ez a felértékelődés a valóságban nem következett be. A szellemi munka társadalmi értéke, erkölcsi és főként anyagi megbecsülése nem megfelelő. A fizikai és a szellemi munkatevékenységek rangsorolásában a produktív és improduktív munka marxi meghatározása vulgarizálva, eltorzítva érvényesül. Mindezek visszahatnak a társadalmi tudatra is.

Az értelmiség összetételében, a társadalmi osztályokhoz, rétegekhez való viszonyában az elmúlt évtizedek során mindenütt a világban, hazánkban is jelentős változások következtek be. Az értelmiség ma már messze nem azonos a „klasszikus” értelem-ben vett értelmiséggel. A mai értelmiség arculatát döntő módon határozza meg az anyagi javak megtermelésében közvetlenül részt vevő, a tudás és műveltség széles körű elsajátításának következményeként megjelenő, a közéletben szerepet vállaló, termelő munkát végző műszaki és agrárértelmiség. Az értelmiségi mivolt egyre inkább készségeket és életmódot jelentő kategória, és nemcsak a megélhetéshez szükséges anyagi források megszerzése érdekében végzett munka a jellemzője.

A szellemi, értelmiségi munka helytelen megítélésében fontos tényező, hogy az ideológia a társadalom- és gazdaságfelfogás révén, a tényleges változásokkal, a tudományos-műszaki forradalom hatásaival nem számoló értelmezését vitte tovább. Átvette a kapitalizmusra jellemző absztrakt meghatározást: a gazdaságban két főszereplő van, a tőkés és a munkás, az értelmiség mellékszereplő, a tőke tartozéka. A szellemi dolgozók a tőkést segítik a munkafolyamatok és egyben a kizsákmányolás szervezésében. Ebben a kapitalizmusról alkotott leegyszerűsítő gazdaságképben csak a közvetlen termelőmunka produktív, csak az hoz létre új értéket. Az értelmiség időközben a gazdaság domináns szereplőjévé vált. Ennek alapján változtatni kell azon a szemléleten, amely az értelmiséget a társadalom alapvető osztályai mellett másodrendű réteggként kezeli, jóllehet a szellemi értéket teremtő munka meghatározó szerepet tölt be a társadalmi összmunkában.

A társadalmi szerkezet változásaival kapcsolatos tendenciák feltárásában a szaktudományok jelentős eredményeket értek el. Elmélyítették az önismeretünket meghatározott részterületeken, mégis egyelőre csak töredékes társadalomképet nyújtanak. Eredményeiket az ideológiai terület művelői még nem dolgozták fel kellő mértékben, nem értelmezték megfelelően, s ezért még nem szolgálnak eléggé iránymutatásként sem a politikai döntésekhez, sem a közgondolkodás számára.

A társadalom rétegződésének alapján reálisan eltérő érdekek

találhatók, sőt a fejlődés velejárójaként újabb érdekkülönbségek és érdekellentétek keletkeznek.

Szocialista társadalmunk tagoltsága alapján elismerjük annak jogosultságát, hogy az egyének, közösségek, csoportok kifejezzék és érvényesítsék érdekeiket. Az érdektagoltság ugyanakkor nem zárja ki szocialista viszonyok között a társadalom politikai egységének lehetőségét, a közérdek érvényesítésére irányuló törekvést. Először is, a szocializmusért küzdő szövetséges osztályok és rétegek *alapvető* érdekei egyidejűleg érvényesíthetők. Másrészt, a szocialista közérdek valamennyi dolgozó ember érdekével is egyezik. A szocialista népi hatalom és a társadalmi tulajdon talaján a különböző érdekek konfrontálásakor változatlanul a tényleges (és nem a frázisszerűen, alaptalanul emlegetett) közérdeket tekintjük az érdekek egyeztetésében meghatározó vonatkozási-tájékoztató elvnek. A köz üdve számunkra a legfőbb törvény. A politikai döntéshozó fórumok és a népképviselői szervek feladata, hogy megkeressék azokat a találkozási pontokat, ahol a különböző érdekek közös, a közös irányába ható erőfeszítésekké egyesülhetnek. Az ideológiai munka feladata, hogy elősegítse az érdekek konstruktív kifejezését, küzdjön az érdekkonfliktusok eltűlése s dramatizálása ellen, mozdítsa elő a tényleges közérdek felismerését és tudatosítsa érvényesítésének szükségességét. Ezzel járuljon hozzá a társadalom egységének és biztonságának megszilárdulásához.

A szocialista társadalom szociális szerkezetének tagoltságából következik érdekviszonyainak különbözősége. Időben felismerjük társadalmunknak ezt az érdektagoltságát, az érdekek pluralizmusát. Számolnunk kell tehát az érdekek sokféleségének politikai következményeivel is.

Fejlődésünk jelen szakaszát az jellemzi, hogy a szocialista viszonyok megszilárdultak, a termelés volumene túllépett a nélkülözhetetlen javak hiányán, olyan felesleg is képződött, melynek elosztását a társadalmi csoportok érdekérvényesítő tevékenysége határozhatja meg. A népen belül, az állampolgárok és a vezetés között kialakult bizonyos konszenzus, erősödik a politikai hatalom össznépi jellege. Ez lehetővé teszi azt, hogy a politikai rendszert úgy fejlesszük, hogy társadalmunk valamennyi dolgozó osztályának, rétegének, csoportjának módja legyen az eddiginél

szabadabban, nyíltabban és erőteljesebben arra, hogy érdekeit kifejezhesse, s azokat a korábbiaknál jobban figyelembe vegye. A politikai rendszer továbbfejlesztésével, a hatalomgyakorlás jobb megosztásával és gazdagításával kívánunk a korábbinál nagyobb lehetőséget teremteni a különböző érdekek megjelenítésére és képviselésére, s minden jogos érdekekkel bíró csoportot erre ösztönzünk is.

A szocialista hatalmat egy sokoldalúan fejlődő intézményrendszerben kell gyakorolni. A politika kulcskérdésének változatlanul a néphatalom biztosítását tekintjük. Ennek garanciája a párt vezető szerepének érvényesítése és a néptömegek aktív részvétele a társadalom irányításában. Ezt szem előtt tartva, az egypártrendszer történelmileg kialakult körülményei között, a hatalomgyakorlás módjának további korszerűsítésére törekszünk.

A politikai rendszer fejlesztésére irányuló törekvéseink során meg kell határoznunk, hogy mi ebben a párt helye, és a változó viszonyok között miként kell vezető szerepét úgy gyakorolni, hogy ösztönözze a társadalom szabad szerveződését. A párt politikai rendszerünk központi ereje. Az a feladata, hogy kidolgozza a politikai cselekvés fő irányait, irányítsa a társadalomépítés lényeges folyamatait. A politikai élet azonban nem merül ki a párt tevékenységében, és ez a szervezet nem működhet a nép *helyett*. A politikai rendszer akkor hatékony, ha benne az állampolgárok nekik megfelelő keretet, mozgáslehetőségeket látnak. Ez akkor valósulhat meg, hogyha valamennyi eleme. intézménye önálló, aktívan kezdeményező, ha közöttük az egyenlők viszonyán nyugvó harmonikus munkamegosztás érvényesül. Csakis így lehet kiküszöbölni a politikai voluntarizmust és szubjektívizmust.

Nem lehetséges olyan program, szervezeti forma, amely valamennyi dolgozó csoport sokszínűségét, érdekeit, elképzeléseit magába integrálja. Ezért számolnunk kell azzal, hogy a jelenleg létező szervezeti formákból kimaradt csoportok is érdekkifejezési lehetőséget keresnek.

Ezzel kapcsolatosan a szocializmust építő társadalomban alapvető kérdés – amelyet igen körültekintően kell kezelni – az, hogy az ily módon jelentkező spontán mozgások a törvényes keretek

között menjenek végbe. Amíg ezek a törvényes kereteken belül maradnak, vagy esetleg kihasználják a létező joghézagokat, de nem sértik a társadalom vagy más csoportok érdekeit, addig – még ha mozgásuk szokatlan formát ölt is – el kell viselnünk létezésüket.

Elvi alapon, s ugyanakkor elméleti és politikai rugalmassággal kell eldöntenünk, hogy a társadalom spontán mozgásaiból mit építünk be a fennálló politikai intézményrendszerbe, ezzel is gazdagítva annak tartalmát és szervezeti kereteit; melyek azok, amelyeknek a képviselőit türelmes párbeszéddel törekszünk út-választásainkban partnerként megnyerni a szocializmus építése érdekében; mely mozgásokat kell elszigetelni vagy egyenesen kiiktatni.

A demokrácia szakadatlan fejlesztése a szocializmus építésének törvényszerűsége. A demokrácia a néphatalom szerveinek, szervezeteinek, intézményeinek és a társadalom csoporttagozódását kifejező társadalmi képviseletek, egyesülések különböző formáinak az egész közösség érdekeit szem előtt tartó együttműködését jelenti.

A társadalmi öngazgatás eszméje a szocialista társadalom politikai rendszerének alapvető fejlesztési iránya. Egyrészt a dolgozók tömegeinek a közügyekben való *közvetlen* részvételét, beleszólását kívánja megvalósítani, másrészt nemcsak a politikai életben, hanem a *társadalmi élet minden*, az érdekeiket érintő lényeges *területén* és kérdésében az ő érdekeiknek megfelelő szabályozást jelent. Ezért programja jóval gazdagabb a polgári pluralisztikus demokráciakoncepciókénál! Az öngazgatás az emberek saját ügyeikben való tevékeny rendelkezését, a társadalom különböző folyamatainak szabályozásában való aktív szerepét jelenti. Biztosítania kell, hogy a dolgozók az újratermelési folyamatok szabályozásában a politika alakítóiként is részt vegyenek. Nem „beosztottak”, hanem felelős állampolgárok! Ma szükségesé vált, hogy megosszuk a döntési jogköröket, illetve ezt a hatáskört a népi tömörülések számára kiterjesszük, és kiszélesítsük a társadalmi ellenőrzést.

Ezt az öngazgatást természetesen nem lehet bevezetni egyetlen törvényhozási aktussal, vagy éretlen befogadó viszonyok között. De a szocialista építés során előfordult elszigetelt kísérletek

kedvezőtlen tapasztalatai sem tántoríthatnak bennünket el attól, hogy ezen az úton haladjunk.

Az öngazgatás tartalma különböző történelmi feltételek között eltérő. Fejlődésünk mai történelmi szakaszában egyszerre van szükség erős és hatékony államszervezetre, illetve a döntési jogkörök decentralizálására, az önkormányzatok erősítésére. E két oldal egyidejű fejlesztése nem egymást kizáró, hanem egymáshoz szervesen illeszthető feladatunk. Ennek feltétele egy korszerű, társadalmilag jól ellenőrzött állami irányítási intézményrendszer kialakítása, valamint széles körű helyi önkormányzatok kiépítése. Megköveteli továbbá a különböző dolgozói csoportérdeket kifejező társadalmi mozgalmak, egyesületek szerepének erősítését, tevékenységük gazdagítását, esetleg új szervezetek létrejöttét is.

Az érdekek politikai akarattá formálásában az alulról jövő kezdeményezéseket össze kell kapcsolni a politikai akaratkialakítás intézményesült, különböző szinteken működő döntési rendszereivel. A társadalom különböző csoportjainak eltérő az érdeke. Különböznek érdekérvényesítő képességei is. Az egyes érdekek kielégítése nem esik szükségszerűen egybe az egyéb kielégítendő érdekek társadalmi fontosságával vagy a közérdekkel. Ezért szükség van arra, hogy jogszabályokkal biztosítsuk a politikai döntéshozatali folyamat demokratikus társadalmi ellenőrzését, valamint azt a nyilvánosság megfigtelésével szembesítsük.

A szocialista demokrácia kiszélesedését ma hátráltatja, hogy az ideológiai műhelyekben még nem alakultak ki tudományosan megalapozott, kiérlelt nézetek a politikai intézményrendszer fejlesztéséről. Nem tisztázott a marxi értelmű társadalmi öngazgatás mai tartalma és gyakorlati megvalósításának módja, nem eléggé sokoldalúan megvilágított problémakör a személyiséghez kötődő jogok, illetve az emberi értékek problémája és mások.

A nyilvánosságot a demokratikus politikai gyakorlat nélkülözhetetlen elemének és keretének tekintjük.

Politikai és szellemi életünkben egyre nagyobb jelentőségű a nyilvánosság bővítése és fejlődése. Ez napjainkban kibontakozó tartós tendencia. Ma azonban még nincsenek kellően kiérlelve

azok az elvek és módszerek, amelyek szükségesek a demokratikus társadalmi nyilvánosság szocialista viszonyaink közötti értelmezéséhez és érvényesüléséhez. Fontos tapasztalatunk, hogy az állampolgárok egyebek között akkor fogadják el társadalmi be rendezkedésünket legitimnek, igazságosnak, ha nyilvánosan kifejezhetik véleményüket, elképzeléseiket, érdekeiket, ha részt vehetnek a köz dolgainak megvitatásában, megoldásában, a döntéshozatalban, ha módjuk van arra, hogy azonosuljanak egy szilárd értékrend alapján megfogalmazott, világosan kifejtett társadalompolitikai célrendszerrel, s ellenőrizhetik annak megvalósulását.

A nyilvánosságnak ki kell terjednie a társadalmi élet minden lényeges kérdésére, át kell hatnia a társadalom valamennyi szervezetét, intézményét, mozgalmát. Mindezeknek egyben a véleménycsere fórumaiként kell biztosítaniok a társadalom ügyeibe való szervezett, rendszeres bekapcsolódást. Ma mind több jelét látjuk annak, hogy ezt felismerik, és egyre fejlődik az ezzel az önállósággal mindjobban élő és élni kívánó állami, társadalmi szervezetek, mozgalmak közéleti szerepe.

A nyilvánosság a szocializmusban a politikai, a kormányzati tevékenység kritikájának lehetőségét is magában foglalja. Ennek feltétele a vezetés és a dolgozó emberek közötti kölcsönös bizalom. A kölcsönös bizalom a közügyekben való nyilvános fellépés, alkotó együttműködés alapfeltétele. Csakis ilyen alapon jelenhetnek meg a társadalomban létező egymástól eltérő nézetek. A különböző közelítéseket jelentő nézetek gazdagíthatják ismereteinket, s amennyiben azokat a jobbítás szándéka hatja át, hozzájárulhatnak a közérdekű tennivalók pontosabb megfogalmazásához.

Társadalmunk olyan nyilvánosságban érdekelt, amely erősíti az embereknek egymás és a közösség iránti felelősségét, amely elősegíti a szocializmus jobbra tételét. Különösen fontosnak tartjuk azt, hogy a tömegkommunikációban – mint a közvéleményt kifejező és befolyásoló eszközben – erősödjön az eszméinket, politikánkat következetesebben vállaló, hagyományainkra is jobban támaszkodó, felelős magatartás.

A tömegkommunikációs eszközök – a televízió, a rádió, az írott sajtó – segítsék jobban a szocialista demokrácia kiszélesítését,

vállaljanak nagyobb részt a döntéseket előkészítő vitákban. Mozdítsák elő az aktív közéleti magatartás kibontakozását, részben azzal, hogy biztosítják annak információs előfeltételeit, másrészt azzal, hogy fórumot teremtenek a társadalmi ügyért tenni akaró emberek számára. Adjanak valóság-hű képet a társadalmi folyamatokról, tárják fel a nyilvánosság előtt a készülő döntések indítékait, a választási lehetőségeket. Tükrözzék az állampolgárok véleményét, váljanak a különböző véleményeket, törekvéseket, érdekeket megjelenítő fórumokká, ezzel is segítsék elő a szocialista tudatformálást s az érdekütközések feloldását. Mindez azonban feltételezi a párt tömegkommunikáció- és propagandairányító munkájának javítását.

A nyilvánosság és a nyíltság egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Nyíltság nélkül nincs a bizalmat, az érdekeinket szolgáló nyilvánosság. Ez megfordítva is igaz: a nyilvánosság nem működőképes nyíltság nélkül. Ezért törekszünk politikánk nyíltságára és a nyilvánosság fejlesztésére.

Az ideológia sajátos funkciói sohasem érvényesülnek automatikusan és ellentmondástól mentesen. Ezért is fontos, hogy őszintén és önkritikusan szembenézzünk azzal, milyen feltételek között végezzük ideológiai tevékenységünket. Ideológiánk tudományos megalapozását a marxizmus klasszikusai végezték el. Az ő munkásságuk, valamint e szellemi hagyatékukat fejlesztő követőik által kidolgozott eszmék és értékek igazságtartalma vonzó orientációt jelenthet a tudomány, a művészet, a köznapi gondolkodás számára. Hogy mégsem következett be eszméink áttörése, sőt sokszor teret is veszítettünk, ennek okai között a valóságos viszonyok változása mellett a teoretikusok, a politikusok, az agitáció és a propaganda, valamint a tömegkommunikáció területén dolgozók, tehát mindnyájunk elkényelmesedése, eszmei konzervativizmusa vagy felszínes eszmei divatok iránti rajongása éppúgy szerepet játszott, mint az ideológia szerepének lebecsülése, az elméleti igénytelenség, az eklekticizmus és a praktikizmus térhódítása.

Az ideológiában nincs légüres tér. A marxizmus mellett hatnak más – alapvetően polgári – nézetek, eszmék, ideológiák: na-

cionalizmus, történelmi pesszimizmus, kozmopolitizmus. Befolyást gyakorolnak a neoliberalizmus, neokonzervativizmus, az irracionális eszméi, a polgári demokrácia illúziói. Emellett tapasztalható világnézeti bizonytalanság, közömbösség és cinizmus is.

Ma ideológiailag tájékozottabb, érzékenyebb közegben kell helytállnunk, mint bármikor korábban. Ideológiai tevékenységünk gyengeségei szükségszerűen kaput nyitnak tőlünk idegen hatások előtt. Eszmei hatásunk erőtlenedése – bármilyen oknál fogva is következett be – óhatatlanul felértékeli a vele szemben álló ideológiák által képviselt eszmei értékeket.

A társadalmunkban élő emberek tudatában több, egymástól eltérő értékrend létezik egymás mellett. Hatnak a vallásosság különböző megnyilvánulásai is. A társadalmi változások során az értékrendek természetesen hatnak egymásra és módosulnak. E folyamat önmagában is értékzavarokkal jár. Felerősítik ezeket történelmi közelmúltunk ellentmondásainak utóhatásai is.

A szocialista értékrend tisztázásában és meggyökereztetésében érezhető mulasztásaink vannak. Emellett ideológiai tevékenységünkben nem számoltunk azzal – és ezért nem is tudatosítottuk megfelelően –, hogy még a szocializmus alapján álló különböző értékek is szembekerülhetnek egymással, s mindig a konkrét helyzet igényei határozzák meg, hogyan kell őket rangsorolnunk.

A meghirdetett eszmények és a gyakorlat közötti eltérések ugyancsak alááshatják az értékekbe vetett hitet. Ez részben annak a következménye, hogy mind a célok, mind a hozzájuk vezető utak korábbi ábrázolása sokszor illúziókkal volt terhelt, s ezért a valóságban – legalábbis ma még – nem realizálhatók. Az így kialakult eszmei vákuum és hiányérzet kedvezett a múlt eszmei hagyatéka, a polgári ideológia és mentalitás felerősödésének. Eközben számottevő rétegekben halványultak olyan értékek, mint a tudás, a becsület, a hűség, a munka- és szakmaszeretet, az őszinteség, a kulturáltság, a figyelmesség, a tisztesség, a szolidaritás, az igazmondás, a tapintat, az igazságosság és mások, amelyek elsősorban egyénhez kapcsolódó értékek, de széles körben való megnyilvánulásuk közösséget teremt, közösségi érték is. Nemritkán háttérbe szorulnak a politikai élettel összefüggő érté-

kek, mint a néphez, a nemzethez, az osztályhoz, a szocialista országok közösségéhez való tartozás.

Az irányítás bürokratikus vonásainak hatására a szocialista értékrendbe nem épülhettek be olyan – ma fokozott jelentőségű – értékek, mint amilyen a kezdeményezőkézség, a felelősségvállalás, az önmegvalósítás, az értékalkotás igénye, a versengés, a kockázatvállalás s a kudarcok megújulásra serkentő képessége stb. A szocializmus reális céljai, elvei, értékei, a mai gyakorlat fogyatékosai és ezek szembesülése az eszményekkel értékelbizonytalanodást, hibát okoznak. Társadalmi tudatunkban így az értékrend természetes változásai és ütközései értékválságként jelentkeznak. E zavarok adnak teret a szocializmustól idegen értékrendek, életmódminták terjedésének. Egyúttal általános igény él társadalmunkban egy szilárd, követhető, nemes emberi értékeket magában foglaló erkölcs és értékrend iránt.

Az ideológiai téren megnyilvánuló pluralizmus körülményei között nekünk, a marxizmus-leninizmus képviselőinek állandóan megújítva saját elméleti eszköztárunkat, javítva érvrendszerünket, folyamatosan kell küzdenünk elméletünk hegemoniájáért.

A marxizmus-leninizmus fejlődésében a dogmatikus felfogásmód és az erre épülő politika nemegyszer fékezte az új tudományos diszciplínák és irányzatok kibontakozását. Még ma is hatnak a régi beidegződések, hogy a politika esetenként szakmailag ellenőrizze a tudományt. Ez is magyarázza a tudományok, a művészetek „ideológiával” szembeni – nemritkán előforduló – tartózkodását.

Pártunk tudománypolitikája arra törekedett, hogy érvényesítse azt a marxi-lenini elvet, miszerint a tudományos kutatás feladata a valóság feltárása. A kutatást nem szabad eleve előírt politikai vagy elméleti következtetések kimondására vagy „bizonyítására” kényszeríteni, vagy pedig arra használni, hogy prakticista politikai döntéseket utólag „tudományos érvekkel” támasszon alá.

A hazai társadalomtudományi kutatások értékes, a gyakorlatban hasznosítható eredményeket hoztak. A kiemelt társadalom-

kutatási programok eredményei hozzájárultak viszonyaink jobb megismeréséhez, a társadalmi feszültségek okainak feltárásához. Sok azonban a még megválaszolatlan kérdés a gazdasági reform társadalmi-politikai feltételeivel, társadalmi következményeivel kapcsolatban. Egyre érezhetőbb az átfogó, korszerű filozófiai szintű szintézis hiánya.

Magas szakmai és világnézeti követelményekre alapozva emelni kell a marxista társadalomtudományi kutatások teljesítményét és színvonalát. A tudományos tevékenység színvonalának emelését természetesen csak a szükséges anyagi és erkölcsi megbecsüléssel, a kutatási feltételek javításával lehet biztosítani. A pártnak az eddiginél következetesebben kell támogatnia azokat a kutatásokat, amelyek előmozdítják a szocializmus elméleti és gyakorlati kérdéseinek teoretikus megalapozását, a gyakorlati politikai és tudatformáló munkához szükséges eszmék és módszerek kidolgozását és terjesztését. Ehhez a pártnak, a szocialista államnak megfelelő eszközöket és a megbecsülés különböző formáit kell biztosítania.

Ezen túl erősíteni kell a társadalomtudományok és a politika közötti közvetlen kapcsolatot. Így ugyanis lehetségessé válik az, hogy a politika ne csupán felhasználója legyen a létrejött tudományos eredményeknek, hanem a mostaninál jobban kezdeményezze és hasznosítsa a számára immár célszerűen lefolytatott kutatásokat. Természetesen ebben az esetben is megmarad az a különbség, amely a tudományok és a politika között fennáll. Míg az előbbiek a maguk sajátosságainál fogva magas fokú absztrakciókban, általánosított formákban tükrözik vissza a valóságot, a politikának gyakran a napi aktualitás bonyolult összefüggéseiben megoldandó problémákkal is szembe kell néznie. Ebből is adódik, hogy a tudományos kutatás ajánlásai közvetlenül ritkán válnak politikai döntésekké, meg kell teremteni köztük a közvetítést, a tudományos vívmányoknak a politikába való adaptálását. Ez mindkét fél feladata.

Az elmúlt évtizedekben szorosabbá vált a tudományos kutatók kapcsolata a párt vezető testületeivel és a kormánysszervekkel. A tudományos testületek számos politikai és kormányzati döntés előkészítésében működtek közre. Ezt a gyakorlatot a továbbiakban folytatni, kiterjeszteni és rendszeresebbé kell tenni.

A tudomány és a politika viszonyának különösen szorossá kell válnia a társadalomtudományok terén. Mivel ezeknek fontos ideológiai funkciójuk is van, a kutatások fő irányának kijelölésében, a kutatási eredmények társadalmi hasznosításában a párt-irányításnak itt közvetlenebbül kell érvényesülnie, mint más területeken. A jelenlegi helyzetet kielégítőnek tekintjük, de szükségesnek tartjuk az e téren folyó tervező és ellenőrző tevékenység további javítását.

Pártunk vezető testületei rendszeresen elemezték, értékelték a tudomány, az oktatás, a művészetek és a közművelődés fejlődését. Elismerve ezek fontosságát, társadalmi-gazdasági és ideológiai életünk megújulásához szükséges, hogy a Központi Bizottság alaposabb áttekintésükre megfelelő időben térjen vissza. Meggyőződésünk, hogy az ideológiai megújulást ösztönző politikai munka maga is kedvezően befolyásolja majd e területek fejlődését.

Történelmi fejlődésünk során pártunk valahányszor útválasztás elé került, alkotó ideológiai megújuló képessége révén szilárd eszmei alapot tudott nyújtani a napirendre került társadalmi-gazdasági-politikai feladatok megoldásához. Három évtizeddel ezelőtt azért is tudtunk úrrá lenni a súlyos helyzeten, mert őszintén szembenéztünk a gyakorlati, politikai és elméleti kérdésekkel, és ideológiailag helyes válaszokat adtunk azokra. A párt feltárta az ellenforradalom okait, levonva az elkövetett szektás, dogmatikus és jobboldali revizionista hibák, a törvényteleniségekből eredő bűnök tanulságait.

A politika tömegtámogatásának kialakulását és erősödését az is segítette, hogy a párt a szocializmus általános elveit a nemzeti sajátosságok figyelembevételével alkalmazta.

Az ideológiai megújulás és a vele együtt kibontakozó új politikai gyakorlat termékeny kölcsönhatásának jó példája volt a szövetségi politika kialakítása és következetes alkalmazása. Pártunk sok vonatkozásban megoldást talált a társadalom olyan átfogó kérdésére, mint a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Nem kis elméleti bátorságot és alkotó útkeresést követelt a gazdasági reform beindítása, az áru- és pénzviszonyok, a személyes anyagi

érdekeltség szerepének kiterjesztése, a szocialista tulajdon különböző formáinak egyidejű fejlesztésére és rugalmas összekapcsolására irányuló törekvés.

A különböző világnézetet valló emberek, marxisták, ateisták és vallásos emberek együttműködését, az állam és az egyház viszonyának normalizálását megalapozta, hogy ideológiailag is tisztáztuk a valláshoz való viszonyunkat, a lelkiismereti szabadság problémáit, a politikai szövetség és az ideológiai dialógus, a vita dialektikus összekapcsolásának elveit.

Az emberek életkörülményeiben érzékelhető javulás, boldogulásuk mellett, s amellet, hogy lehetővé vált részvételük a közös dolgokban, az alkotó ideológiai, politikai tudatformáló munkának is jelentős része volt abban, hogy rövid idő alatt helyreállt a párt és a tömegek között korábban megbomlott bizalom. A szocializmus platformján a párt politikai vezető szerepének elismerésével széles körű nemzeti egyetértés alakult ki, amely a mindennapi gyakorlatban cselekvő politikai erővé vált.

Most fejlődésünkben ismét korszakos változások időszakába érkezünk. Ideológiánkat és ideológiai tevékenységünk egészét meg kell újítanunk. Fel kell szabadítani az emberek képzelőerjét, bátorítani kell az új gondolatokat, és támogatni az újítás szándékát. Friss szemléletű, pezsgő szellemi életre, az alkotásra kész szellemi erők összefogására van szükség.

A megújuláshoz nélkülözhetetlen a bátorság, az alkotó kísérletezés, az útkeresés. Tudjuk, hogy ez elkerülhetetlenül tévedésekkel is együtt járhat. Jövőnk érdekében legyen elég türelmünk a jobb és objektívebb megoldások kereséséhez. Mindehhez biztosítanunk kell a megfelelő politikai feltételeket.

Pártunknak is meg kell újulnia. A cselekvő, kezdeményező, hatékony politikai munka nélkülözhetetlen feltétele a párttagság aktivitása, eredményeinkből és céljainkból táplálkozó öntudata. Ugyanígy alapfeltétele a cselekvőkészségnek, hogy a párttagság a gyakorlati viszonyokból, az élő pártdemokrácia gyakorlatából érezze, hogy a párt vezető szervei a gazdasági-társadalmi kibontakozás programjának megvalósításában az ő áldozatkészségére

és öntevékenységre, bölcsességre és odaadására támaszkodnak.

A párt fejlődésének, vezető szerepe érvényesítésének elengedhetetlen feltétele a párton belüli viszonyok demokratizálása. Ismert és súlyosbodó nehézségeink néhány kérdésben megosztották a párttagságot is. A párt ideológiai egységén is keletkeztek repedések. Ez gyengíti a politikai egységet, a párt vezető szerepének érvényesülését. Ezért a Központi Bizottság tanácskozásának célja az, hogy elősegítse a párt eszmei és cselekvési egységének helyreállítását, megerősítse a pártot s hatékonyabbá tegye vezető szerepét. Ez csak úgy lehetséges, ha a pártban kibontakozik a demokratikus, alkotó, élénk vitaszellem. Csak a vitákban kerülhet felszínre a párttagság kollektív tapasztalata, bölcsessége, cselekvőkészsége.

Erre pedig ma életbevágóan szükség van.

